

УДК 343.3/7

Я.Т. НАВАЛЯНА, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса

СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЛАТЕНТНИХ ЗГВАЛТУВАНЬ

Ключові слова: статеві свобода і недоторканість, латентність, незареєстровані злочини

Кримінальний кодекс України відносить згвалтування до злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Великий юридичний словник визначає статеву свободу, як свободу сексуального самовизначення людини, тобто право самостійно і без примусу вибирати статевих партнерів, форму інтимних відносин у той час, як статеві недоторканість – це складова частина особистої недоторканості, що охороняє людину від будь-яких протиправних сексуальних посягань [1]. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості принижують гідність потерпілої, призводять до глибоких психічних травм, а також можуть завдати серйозної шкоди здоров'ю жертви.

Дослідження різних аспектів статевих злочинів, у тому числі згвалтувань, здійснювало багато як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, Ю.В. Александров, Г.В. Антонов-Романовський, Ю.М. Антонян, В.І. Борисов, О.В. Губанова, Б.Л. Гульман, О.М. Джужа, О.В. Дидо, Л.В. Дорош, О.П. Дяченко, А.О. Едельштейн, Г.Б. Єлемісов, Ю.В. Журавльова, І.А. Захар'єва, М.О. Ісаєв, О.Г. Кальман, А.М. Каменева, Л.Л. Козлюк, Л.П. Кошишева, М.М. Корчовий, С.С. Косенко, Л.В. Левицька, А.С. Лукаш, Д.П. Москаль, Н.О. Озова, А.С. Павлов, К.В. Піддубна, Р.М. Полковников, Р.А. Семенюк, О.В. Синєокий, А.М. Яковлев та ін. Однак вченими комплексно не була розглянута проблема латентних згвалтувань та їх запобігання, не запропоновані методи їх виявлення, не з'ясовані особливі риси особи, що вчиняє латентні згвалтування та особа жертви цього злочину,

не розроблені заходи запобіжного впливу та делатентизації згвалтувань. Звідси, аналіз наукового здобутку вчених є метою статті.

Останнім часом в Україні було захищено низку дисертацій, що висвітлювали різні кримінологічні аспекти згвалтувань. Серед них можна виділити дисертацію О.В. Синєокого «Мотивації девіантних форм поведінки особи, що призводить до сексуальних злочинів». В ній розглядається проблема найбільш прийняттого визначення згвалтування, його характеристика та висловлюється власна позиція щодо доцільності вказування жінок як суб'єктів цього виду злочинів в аспекті можливості вчинення ними згвалтувань щодо чоловіків [2].

Особливу увагу необхідно звернути на дисертаційну роботу А.С. Лукаш «Згвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та їх попередження», в якій надається кримінологічна характеристика згвалтувань, аналізуються питання детермінації згвалтувань на макро-, мікро-, та індивідуальному рівнях, а також через призму конкретних життєвих ситуацій, подано кримінологічну характеристику особистості гвалтівника і жертви розглядуваного злочину, рекомендовано заходи їх спеціально-кримінологічного, загальносоціального, індивідуального й віктимологічного запобігання. Цікавими є результати дослідження латентності згвалтувань, проведеного дисертантом, одержані шляхом опитування дівчат у школах. В них зазначається, що згвалтування є високолатентним злочином, обсяг латентності якого перевищує 90 %. Наведені показники потребують перевірки, оскільки вони отримані внаслідок анонімного опитування учениць 9–11-х класів середніх загальноосвітніх шкіл [3].

О.В. Губанова в роботі «Кримінологічна характеристика та запобігання згвалтуванню (на підставі матеріалів практики Автономної Республіки Крим)» окрім загальної кримінологічної характеристики згвалтувань, визначення головних напрямків та розробки практичних рекомендацій щодо профілактики цих злочинів, робить досить вдалу спробу визначити рівень та основні фактори детермінації латентних згвалтувань [4].

Вченаподіляє причини латентності згвалтувань на дві групи: 1) пов'язані з незверненням потерпілої та осіб, яким відомо про злочин, до правоохоронних органів та неповідомленням про факт згвалтування; 2) пов'язані з хибною практикою реагування правоохоронних органів на відповідні звернення та повідомлення [5].

Багато робіт присвячено неповнолітнім – жертвам статевих злочинів, передусім згвалтувань, а також неповнолітнім гвалтівникам. Зокрема, дисертація С.С. Косенко «Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх», що є комплексним кримінологічним дослідженням цієї проблеми. В ній дається кримінологічна характеристика статевих злочинів, особи злочинця та неповнолітніх потерпілих, а також вносяться пропозиції і рекомендації з подальшого вдосконалення практики запобігання цих злочинів. Автор доходить висновку про високу латентність цієї категорії злочинів [6].

Л.В. Левицька розглядала насильницькі злочини, вчинені щодо неповнолітніх у роботі «Запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх в Україні» [7]. В роботі здійснюється комплексне кримінально-правове і кримінологічне вивчення насильницьких злочинів (до яких автор відносить також згвалтування) проти неповнолітніх, визначення їх кількісно-якісних параметрів, детермінант, що їх зумовлюють, особистості потерпілого, розробки науково обґрунтованих рекомендацій по вдосконаленню запобігання досліджуваних злочинів.

Л.Л. Козлюк визначив характерні риси особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього та зробив висновок, що їй властивий комплекс сваволі й ілюзій. Особливої уваги зазнали аспекти, які необхідно враховувати у процесі визначення шляхів запобігання статевим злочинам щодо неповнолітніх [8].

З проблеми вчинення цього виду злочину неповнолітніми можна також виділити дисертацію М.М. Корчового «Кримінологічні проблеми боротьби зі згвалтуваннями, вчинюваними неповнолітніми». Розглядаючи питання щодо запобігання згвалтуванням, автор звер-

тає увагу на таку надто важливу обставину, як недостатність психіатричної, сексологічної і сексопаталогічної допомоги населенню. В роботі запропоновано комплекс заходів, таких як поширення мережі психіатричних і сексологічних центрів, підготовка кадрів сексопатологів, продумане рекламування їх діяльності, формування у населення навичок звернення до них по допомогу тощо [9].

Серед російських робіт необхідно виділити дисертації Р.А. Семенюка «Згвалтування, що вчиняються групами неповнолітніх, та їх попередження: За матеріалами Сибірського федерального округу» [10], І.А. Захар'євої «Психологічні фактори віктимності неповнолітніх жертв згвалтування» [11], Л.П. Конишевої «Судово-психологічна експертиза психічного стану неповнолітньої жертви згвалтування» [12]. В них розглядалися питання кримінологічної характеристики згвалтувань, скоєних групами неповнолітніх, як однієї з форм прояву насильницької злочинності та кримінальної агресії, виявлення основних кримінологічно значущих характеристик злочинних груп неповнолітніх, які вчиняють згвалтування, проблеми віктимності неповнолітніх та її профілактики, та запобігання згвалтувань, вчинених групами неповнолітніх.

Кримінально-правові та кримінологічні аспекти згвалтувань висвітлювали також роботи К.В. Піддубної «Згвалтування та насильницькі дії сексуального характеру: кримінально-правова характеристика та кваліфікація» [13], О.В. Дидо «Згвалтування: Проблеми кримінально-правової кваліфікації» [14], А.С. Павлова «Згвалтування: кримінально-правові та кримінологічні аспекти» [15], Р.М. Полковникова «Кримінальна відповідальність за згвалтування» [16], А.М. Каменевої «Дискусійні питання відповідальності за згвалтування за кримінальним законодавством Російської Федерації та кримінальним законодавством зарубіжних країн» [17], М.О. Ісаєва «Комплексна судова сексолого-психіатрична оцінка осіб з психічними аномаліями, вчинивших згвалтування» [18] та ін.

Окремо слід виділити дисертацію Ю.В. Журавльової «Віктимологічна профілактика

згвалтувань», де розглядається роль жертви у вчиненні цього злочину, а також зазначається, що віктимологічна профілактика згвалтувань є одним із найбільш перспективних напрямків їх попередження, що пояснюється високим ступенем участі жертви у створенні кримінальної ситуації, особливостями мотивації гвалтівників, яка в багатьох випадках пов'язана з особистістю жертви [19].

Окремим аспектам згвалтувань було приділено увагу й у монографіях. Зокрема, слід виділити монографію О.М. Джузи «Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством». Вчений розглядає соціальну природу злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством загалом і згвалтувань зокрема, надає характеристику кількісно-якісних показників цих злочинів, причин та умов їх вчинення, віктимологічну характеристику згвалтувань, класифікацію і типологію осіб, які їх вчиняють, а також питання профілактики цих злочинів.

Важливим питанням було і залишається питання латентності згвалтувань. Масштаби латентної злочинності в цілому й певних видів злочинності точно невідомі. За деякими міжнародними оцінками, латентні злочини становлять 60 % і вище від фактично вчинених. Безсумнівно, наявність цього явища постійно впливає на ступінь об'єктивності показників стану злочинності, спотворює наші уявлення про реальний стан, структуру, динаміку, тенденції розвитку окремих категорій і видів злочинів, про величину і характер збитків. Ця злочинність багато в чому сприяє зростанню в суспільстві нігілістичних настроїв по відношенню до діяльності правоохоронних органів. Зважаючи на це, з'ясування стану латентності окремих злочинів є одним із основних завдань дослідження проблеми боротьби зі злочинністю.

Дослідженням латентності злочинів займалися такі вчені, як Р.М. Акутаєв, Ю.В. Бишевський, К.К. Горяїнов, І.М. Даньшин, О.О. Ковалкін, О.О. Конев, В.В. Лунеев, С.Є. Мерзляков, В.Ф. Оболенцев та ін.

Зокрема, в дисертації В.Ф. Оболенцева «Актуальні проблеми латентної злочинності»

запропоновано визначення поняття латентної злочинності, охарактеризовано обсяг латентної злочинності в цілому і рівень окремих видів і груп злочинів, сформульовано рекомендації, спрямовані на зниження рівня латентної злочинності [20].

Сьогодні спостерігається тенденція до зменшення кількості зареєстрованих органами внутрішніх справ і розглянутих судами кримінальних справ про згвалтування, що є протилежним ситуації, яка існувала за радянських часів. Це може свідчити не стільки про ефективність роботи правоохоронних структур, як про високу латентність цього виду злочинів. За різними даними, латентність згвалтувань варіюється. Зокрема, В.Ф. Оболенцев називає 46,7 % за опитуванням експертів [21, с.56], Ю.М. Антонян, покладаючись на дослідження Г.М. Резніка, робить висновок, що враховані згвалтування співвідносяться з латентними як 1:2,6 (61,5 %) [22, с.15], Р.М. Акутаєв вважає, що латентність згвалтувань складає більше 70 % [23, с.8–9], О.В. Губанова зазначає, що латентними залишаються майже 83,5 % згвалтувань [24, с.455], за дослідженнями А.С. Лукаш латентність згвалтування перевищує 90 % [25, с.61].

Розглядаючи питання жертв згвалтувань, багато робіт присвячено неповнолітнім, в той же час, не було приділено належної уваги жінкам, яких гвалтують власні чоловіки. Як справедливо зазначає Ю.М. Антонян, дослідження латентних згвалтувань свідчить, що частіше саме заміжні жінки не повідомляють про вчинене щодо них сексуальне посягання [26, с.36]. Тому, існує необхідність більш детального розгляду заміжніх жінок, як жертв латентних згвалтувань.

Таким чином, не викликає сумніву, що кількість латентних згвалтувань у разі перевищує кількість зареєстрованих злочинів. Залишається встановити рівень латентності цих злочинів, і в деякій мірі цьому сприяють розглянуті кримінально-правова та кримінологічна характеристика згвалтувань, віктимологічні аспекти у механізмі вчинення цих злочинів, заходи запобігання та віктимологічної профілактики згвалтувань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большой юридический словарь / А. Я. Сухарев, В. Е. Крутских, А. Я. Сухарева. – М. : Инфра-М, 2003.
2. Синюкий, О. В. Мотивація девіантних форм поведінки особи, що призводить до сексуальних злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право» / О. В. Синюкий. – Харків, 2006. – 20 с.
3. Лукаш А. С. Зґвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та їх попередження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право» / А. С. Лукаш. – Харків, 2007. – 19 с.
4. Губанова О. В.. Кримінологічна характеристика та запобігання зґвалтуванню (на підставі матеріалів практики Автономної Республіки Крим) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право» / О. В. Губанова. – Київ, 2008. – 20 с.
5. Губанова О. В.. Латентність зґвалтування : рівень та основні фактори детермінації / О. В. Губанова // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2007. – Вип. 36. – С. 456.
6. Косенко С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право» / С. Косенко. – Київ, 2004. – 20 с.
7. Левицька Л. В. Запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх в Україні : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Левицька Л. В. – Ірпінь, 2003. – 224 с.
8. Козлюк Л. Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Козлюк Л. Г. ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2009. – 214 с.
9. Корчовий М. М. Кримінологічні проблеми боротьби зі зґвалтуваннями, вчинюваними неповнолітніми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право» / М. М. Корчовий. – Київ : Рад. шк., 2000. – 18 с.
10. Семенюк Р. А. Изнасилования, совершаемые группами несовершеннолетних и их предупреждение : по материалам Сибирского федерального округа : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Семенюк Р. А. – Омск, 2006. – 19 с.
11. Захарьева И. А. Психологические факторы виктимности несовершеннолетних жертв изнасилования : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук / Захарьева И. А. – СПб., 2000. – 24 с.
12. Коньшева Л. П. Судебно-психологическая экспертиза психического состояния несовершеннолетней жертвы изнасилования : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика. Судебная экспертиза» / Л. П. Коньшева. – М., 1988. – 20 с.
13. Поддубная Е. В. Изнасилование и насильственные действия сексуального характера: уголовно-правовая характеристика и квалификация : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Поддубная Е. В. – Москва, 2008. – 24 с.
14. Дыдо А. В. Изнасилование: проблемы уголовно-правовой квалификации : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Дыдо А. В. – Владивосток, 2006. – 24 с.
15. Павлов А. С. Изнасилование: уголовно-правовой и криминалогический аспекты : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Павлов А. С. – М., 2009. – 26 с.
16. Полковников Р. М. Уголовная ответственность за изнасилования : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Полковников Р. М. – Москва, 2010. – 31 с.
17. Каменева А. Н. Дискуссионные вопросы ответственности за изнасилование по уголовному законодательству Российской Федерации и уголовным законодательствам зарубежных государств : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Каменева А. Н. – Москва, 2009. – 25 с.

18. Исаев Н. А. Комплексная судебная сексолого-психиатрическая оценка лиц с психическими аномалиями, совершивших изнасилования : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Исаев Н. А. – Москва, 2003. – 25 с.

19. Журавлева Ю. В. Виктимологическая профилактика изнасилований : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Журавлева Ю. В. – Москва, 2007. – 22 с.

20. Оболенцев В. Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право» / В. Ф. Оболенцев. – Харків, 2001. – 19 с.

21. Оболенцев В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження / Оболенцев В. Ф. – Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. – С. 56.

22. Антонян Ю. М. Изнасилования: причины и предупреждение / Ю. М. Антонян,

В. П. Голубев, Ю. Н. Кудряков. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1990. – С. 15.

23. Акутаев Р. М. Проблемы латентной преступности (по материалам дагестанской АССР) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право. Криминология. Уголовно-исполнительное право» / Р. М. Акутаев. – Харьков, 1984. – С. 8–9.

24. Губанова О. В. Латентність зґвалтування : рівень та основні фактори детермінації / О. В. Губанова // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2007. – Вип. 36. – С. 455.

25. Лукаш А. С. Зґвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та попередження : монографія / за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Голіни. – Харків : Право, 2008. – С. 61.

26. Антонян Ю. М. Портреты преступников: криминологический психологический анализ : монография / Ю. М. Антонян, В. Е. Эминов. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2014. – С. 36.

Наваляна Я. Т. Стан наукового дослідження проблеми латентних зґвалтувань / Я. Т. Наваляна // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 291–295 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_51.pdf

Вказується, що існує тенденція до зменшення кількості зареєстрованих органами внутрішніх справ і розглянутих судами кримінальних справ про зґвалтування. Це може свідчити про високу латентність цього виду злочинів. Незважаючи на те, що існує досить багато праць, присвячених проблемі зґвалтувань, спірними та невирішеними й надалі залишаються питання щодо їх латентності.

Наваляная Я.Т. Состояние научного исследования проблемы латентных изнасилований

Указывается, что существует тенденция к уменьшению количества зарегистрированных органами внутренних дел и рассмотренных судами уголовных дел об изнасиловании. Это может свидетельствовать о высокой латентности этого вида преступлений. Несмотря на то, что существует достаточно много работ, рассматривающих проблему изнасилований, вопрос о их латентности остается спорным и нерешенным.

Navalyana Y.T. Condition of Research Problems of Latent Rape

It is claimed that there is a tendency to reducing the number of criminal cases registered by police and the courts. This may reflect the high latency of this type of crime. Despite the fact that there are a lot of works dealing with the problem of rape, the question of their latency remains controversial and unresolved.